

Резнікова М. О.,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри цивільного, трудового та господарського права
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

ЩОДО МЕЖ РОЗГЛЯДУ СПРАВИ СУДОМ АПЕЛЯЦІЙНОЇ ІНСТАНЦІЇ IN RELATION TO LIMITS OF TRIAL OF BUSINESS BY COURT OF APPELLATE INSTANCE

У статті досліджується поняття меж розгляду справи судом апеляційної інстанції. На підставі аналізу українського та європейського цивільного процесуального законодавства, матеріалів судової практики висвітлюється проблемне питання щодо відсутності в процесуальному законодавстві України переліку порушень норм процесуального законодавства, які були б обов'язковою підставою для скасування рішення.

Ключові слова: межі розгляду справи судом апеляційної інстанції, апеляційна скарга, апеляційна інстанція, порушення норм процесуального права, неправильне застосування норм матеріального права.

В статье исследуется понятие пределов рассмотрения дела судом апелляционной инстанции. На основании анализа украинского и европейского гражданского процессуального законодательства, материалов судебной практики освещается проблемный вопрос отсутствия в процессуальном законодательстве Украины перечня нарушений норм процессуального законодательства, которые были бы обязательным основанием для отмены решения.

Ключевые слова: пределы рассмотрения дела судом апелляционной инстанции, апелляционная жалоба, нарушение норм процессуального права, неправильное применение норм материального права.

The concept of limits of consideration of business the court of appellate instance is investigated in the article. On the basis of analysis of the Ukrainian and European civil judicial legislation, materials of judicial practice, the problem question of absence is illuminated in the judicial legislation of Ukraine of list of violations of norms of judicial legislation that would be the obligatory founding for abolition of decision.

Key words: beyond the consideration of the case on appeal, appeal, breach of procedural rules, incorrect application of substantive law.

З часу запровадження механізму апеляційного перегляду цивільних справ у судовій практиці апеляційної інстанції завжди актуальним було і залишається питання щодо меж розгляду справи апеляційним судом, направлене на зміцнення та розвиток принципів диспозитивності та змагальності в цивільному процесі. Встановлення меж розгляду справи є характерною рисою апеляційного провадження.

Основні ж проблеми у правозастосовчій практиці пов'язані з тим, що на сьогодні існує нагальна потреба у встановленні чітких меж розгляду справи судом апеляційної інстанції.

У зв'язку з тим, що вирішення окресленої проблеми не лише має науково-теоретичну значущість, але й відіграє вагомий роль у житті кожного окремого громадянина, оскільки йдеться про ступінь його захищеності від можливих проявів суддівського свавілля та про рівень забезпечення його прав за допомогою інституту апеляційного оскарження судових рішень, то необхідність дослідження меж розгляду справи апеляційним судом видається незаперечно актуальною справою.

Незважаючи на те, що норма статті 303 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) є достатньо сталою і не змінювалась з моменту набрання новим ЦПК України чинності (тобто з 1 вересня 2005 року), на жаль, це питання майже повністю залишається поза увагою українських науковців-процесуалістів.

Взагалі необхідно відзначити, що проблема апеляційного оскарження та, відповідно, питання меж розгляду справи судом апеляційної інстанції досконально не досліджувались, спеціальних монографічних робіт не видавалося.

Питання меж розгляду справи судом апеляційної інстанції було предметом дослідження О.О. Борової, Т.І. Шевчук, В.В. Кривенко, В.О. Примака, В.Б. Яцини, Д.Д. Луспеника та інших.

Метою дослідження є аналіз сучасних теоретичних та практичних проблем, пов'язаних з чітким визначенням меж розгляду справи судом апеляційної інстанції в Україні.

Під межами розгляду справи судом апеляційної інстанції розуміється обсяг, в якому проходить перевірка рішення суду першої інстанції.

Західні інститути оскарження судових постанов виходять з принципу, який бере свій початок ще з Древнього Риму: "tantum devolutum quantum appellatum", тобто «скільки скарг, стільки і рішень».

На вимогу цього принципу цивільне процесуальне законодавство закордонних країн закріплює норму, яка обмежує повноваження апеляційного суду межами вимог апеляційної скарги: «Апеляційний суд перевіряє рішення суду першої інстанції в межах апеляційних вимог» (§ 462 ЦПК Австрії, § 522 ЦПК Німеччини, § 212 ЦПК Словацької Республіки, ст. 301 ЦПК Естонії, стаття 332 ЦПК Литви, стаття 345 ЦПК Казахстану тощо) [1, с. 98].

Будь-яка зміна частини рішення, як зазначав В.Л. Ісаченко, на неправильність якої жодна зі сторін не вказувала і не вимагала змін, буде порушенням норми про межі апеляційного оскарження і повинно потягти за собою відміну ухваленого з таким порушенням рішення, якщо воно буде оскаржено в касаційному порядку [2, с. 432–433].

Послідовна реалізація принципу диспозитивності вимагає повного врахування змісту апеляційної скарги: слід виходити не лише з того, в якій частині оскаржується рішення суду, а й з підстав, за яких особа, що подала скаргу, просить скасувати чи змінити рішення. Для особи, яка бере участь у справі, важливо те, з яких мотивів буде скасовано рішення, а в деяких випадках скасування рішення в оскарженій частині, але з підстав, не наведених у скарзі, може не відповідати її інтересам.

Відповідно до статті 303 чинного ЦПК України під час розгляду справи в апеляційному порядку апеляційний суд перевіряє законність і обґрунтованість рішення суду першої інстанції в межах доводів апеляційної скарги та вимог, заявлених у суді першої інстанції.

Апеляційний суд досліджує докази, які судом першої інстанції були досліджені з порушенням встановленого порядку або в дослідженні яких було неправомірно відмовлено, а також нові докази, неподання яких до суду першої інстанції було зумовлено поважними причинами.

Апеляційний суд не обмежений доводами апеляційної скарги, якщо під час розгляду справи буде встановлено неправильне застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення.

Якщо поза увагою доводів апеляційної скарги залишилась очевидна незаконність або необґрунтованість рішення суду першої інстанції у справах окремого провадження, апеляційний суд перевіряє справу в повному обсязі.

Виходячи із загальних положень теорії та практики застосування норм цивільного процесуального права, можна сказати, що рух і розвиток цивільного процесу залежить від ініціативи сторін у справі. Чинний ЦПК України надав сторонам широкі повноваження. Це видно з аналізу статей 27 і 31 ЦПК України. Завданням суду, згідно зі статтею 1 ЦПК України, є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд цивільних справ, а також їх вирішення. Однак у чинному ЦПК України практично не залишилося норм, які б давали змогу суду здійснювати дії за власною ініціативою.

Одна з таких норм міститься в частині 3 статті 303 ЦПК України. У ній (як вже вище зазначалось) сказано, що апеляційний суд не обмежений доводами апеляційної скарги, якщо під час розгляду справи буде встановлено неправильне застосування норм матеріального або порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення.

Проте законодавство, як зазначає К.В. Гусаров, не визначає конкретних випадків застосування цієї норми, як не містить і обов'язкових та факультативних підстав

для скасування рішення [3, с. 112]. Тому вважаємо, що через відсутність конкретного правового механізму реалізації цієї частини статті 303 ЦПК України її застосування уявляється проблематичним.

У цьому випадку має місце реалізація в судовій практиці такого юридичного поняття, як «судовий розсуд», що найчастіше призводить до прийняття несправедливих рішень. Це підтверджує такий приклад.

Червонозаводський районний суд м. Харкова рішенням від 27 грудня 2011 року задовольнив позов З.В. до З.А. і З.Н. про визнання осіб такими, що втратили право користування житловим приміщенням. Суд установив, що позивач на підставі договору дарування є власником двокімнатної квартири. Одна із відповідачів – колишня дружина позивача, друга – дочка. Задовольняючи позовні вимоги, районний суд зазначив, що відповідачі в квартирі більше шести місяців не проживають, участі в утриманні квартири не беруть, у добровільному порядку з реєстрації не знімаються.

Колішня дружина позивача ані до суду першої інстанції, ані до апеляційного суду не з'явилася. Рішення районного суду вона не оскаржувала. Позивач пояснив суду, що дружина вступила у повторний шлюб і будь-який інтерес до його квартири втратила. Рішення суду оскаржила дочка позивача.

Суд другої інстанції вселив у квартиру не тільки дочку позивача, а й колишню дружину за відсутності скарги з її сторони, тобто суд вийшов за межі розгляду справи апеляційним судом [4, с. 47].

На жаль, подібні випадки не поодинокі. Ця норма потребує значних змін, оскільки цивільне процесуальне законодавство не встановлює перелік порушень норм процесуального права, які були б обов'язковою підставою для скасування рішення. Виходячи з аналізу практики застосування певних норм процесуального права, а особливо численних порушень цих норм у судах, ми пропонуємо свій перелік порушень норм процесуального права, які можуть слугувати підставою для скасування рішення суду. Зауважимо, що запропонований нами перелік не можна розглядати як вичерпний. Враховуючи викладене, ми пропонуємо частину 3 статті 303 ЦПК України викласти в такій редакції: «Апеляційний суд не обмежений доводами апеляційної скарги, якщо під час розгляду справи буде встановлено неправильне застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права (порушення таємниці нарадчої кімнати, необґрунтована відмова в задоволенні клопотання про відвід судді, про забезпечення позову, про витребування та забезпечення доказів, про направлення судових доручень іншому суду, порушення правил щодо меж розгляду справи (частина 1 статті 11 цього Кодексу), строків подання доказів (стаття 131 цього Кодексу), порушення порядку визначення судді для розгляду справи, встановленого частиною третьою статті 11-1 цього Кодексу, тощо), які є обов'язковою підставою для скасування рішення».

Чинна стаття 303 ЦПК України визначає право та підстави, за яких апеляційний суд не обмежений доводами апеляційної скарги, якщо під час розгляду

справи буде встановлено неправильне застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення. Більше того, в частині 4 зазначеної статті ЦПК України (щодо окремого провадження) законодавець взагалі ввів ревізійні елементи апеляційного перегляду (перегляд справи в повному обсязі незалежно від доводів скарги).

Тому правило Древнього Риму "tantum devolutum quantum appellatum" вже повною мірою діяти не буде.

На нашу думку, вже при прийнятті нового ЦПК України (18 березня 2004 року) законодавець фактично вводив у цивільне судочинство деякі елементи моделі повної апеляції. Для того, щоб чіткіше зрозуміти, в яких випадках апеляційний суд може вийти за межі апеляційної скарги, слід звернутися до статті 213 ЦПК України, яка визначає, що законним є рішення, яким суд, виконавши всі вимоги цивільного судочинства (норм процесуального права), вирішив справу згідно із законом (нормами матеріального права). Тобто вийти за межі доводів апеляційної скарги апеляційний суд вправі в інтересах законності (а значить, і обґрунтованості, оскільки необґрунтоване рішення завжди є незаконним).

Однак слід наголосити на тому, що суд апеляційної інстанції обмежений доводами апеляційної скарги, і право вийти за межі цієї скарги закон пов'язує з певними обставинами. Апеляційний суд зобов'язаний мотивувати вихід за межі доводів апеляційної скарги у своєму рішенні, оскільки безпідставне використання цього права є процесуальним порушенням, яке буде підставою для скасування такого судового рішення в касаційному порядку. Інтерес держави в дотриманні законності ухвалених судових рішень очевидний, адже неправосудні рішення можуть не захистити права, свободи та інтереси учасників процесу, або ж становище сторони може погіршитися порівняно з тим положенням, яке існувало до ухваленого рішення, а також задля забезпечення єдності судової практики. Однак слід мати на увазі, що, коли рішення суду необґрунтоване через неправильне встановлення фактичних обставин справи, неправильну оцінку доказів, то говорити про обов'язок апеляційного суду вийти за межі доводів скарги неможливо. Сторона могла не оскаржити таке рішення, усвідомлюючи дещо інший характер фактичних обставин справи, як це здається апеляційному суду. А коли йдеться про неправильне застосування норм матеріального права, то помилка, яка призводить до суттєвого погіршення становища сторони, має бути усунена. При цьому, застосовуючи положення частини 2 статті 303 ЦПК України та статті 55 Конституції України щодо права на судовий захист, не можна враховувати положення статті 129 Конституції України щодо змагальності сторін та свободи в наданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості.

Саме потребою забезпечення єдності судової практики, інтересами законності керувався Верховний Суд України, який у своїй ухвалі від 2 березня 2009 року, скасовуючи судові рішення суду першої

та апеляційної інстанцій у справі про стягнення боргу і моральної шкоди, зазначив таке рішення. Так, районний суд, крім боргу за договором позики, стягнув також і моральну шкоду на користь Г. із співвідповідачів П., Т. і В. Суд апеляційної інстанції за скаргами П. і Т. скасував рішення районного суду в частині стягнення з них на користь позивача моральної шкоди, оскільки договірні правовідносини між сторонами зазначене не передбачали, а щодо такого ж висновку в рішенні суду, то В. там не визначався, оскільки цей відповідач рішення суду не оскаржив. В. не оскаржив судові рішення і до суду касаційної інстанції (їх оскаржили П. і Т.), однак Верховний Суд України, скасовуючи ухвалені судові рішення щодо стягнення з В. моральної шкоди на користь позивача, зазначив, що судами були порушені норми матеріального права, які не передбачають стягнення моральної шкоди з договірних правовідносин. Тому, враховуючи неподільність позовних вимог, незаконне рішення не може залишатися в силі, навіть якщо воно не оскаржене заінтересованою особою [5, с. 7].

У новому ЦПК Франції (стаття 562) встановлено надзвичайно важливе правило, згідно з яким апеляційна скарга зобов'язує суд розглянути лише ті пункти судового рішення, які спеціально критикуються або опосередковано піддаються сумніву. Але якщо предмет спору володіє властивістю неподільності, то справа повинна бути розглянута повністю. Наприклад, у вітчизняній судовій практиці нерідко зустрічалися випадки, коли задоволений позов про відшкодування шкоди, завданої внаслідок каліцтва, і на користь потерпілого стягнута сума з підприємства та з Фонду соціального страхування. При апеляційному перегляді вбачалося, що рішення суду в частині визначення середнього заробітку, з якого вираховується відшкодована сума, невірне, однак рішення суду оскаржене лише Фондом соцстраху. В такому разі апеляційний суд зобов'язаний в інтересах законності вийти за межі доводів апеляційної скарги і розглянути справу також і відносно особи, яка не оскаржила рішення, а саме щодо підприємства, та правильно визначити розмір відшкодованої суми.

О.О. Борисова зазначає, що інтереси особи, яка вважає, що її права порушені чи не захищені законом, будуть дотримані в тому випадку, коли суд апеляційної інстанції, перевіряючи справу, буде виходити з вимоги особи, що подала апеляційну скаргу, тобто межі розгляду апеляційним судом повинні бути обмежені межами вимог апеляційної скарги. Цей висновок є слідством реалізації принципу диспозитивності та змагальності, які є початком особистої автономії осіб, що беруть участь у справі, а особиста автономія, яка є початком ініціативи та самостійності цих осіб в процесі, впливає із сутності цивільних прав, захищати які призвана діяльність судів.

У зв'язку з тим, що принцип диспозитивності надає суду в певних випадках право активної дії в процесі встановлення істини по справі, необхідно визначити межі самостійності суду, тобто наскільки

і в яких випадках можливо допустити виключення із автономії сторін, наскільки можливі відхилення в бік активності суду.

О.О. Борисова припускає, що суд апеляційної інстанції може виходити за межі апеляційної скарги і розглядати ті або інші сторони справи незалежно від пред'явлених в апеляційній скарзі вимог, без клопотань про це сторін, у випадках, якщо в рішенні суду першої інстанції будуть виявлені такі порушення, які зачіпляють інтереси законності [1, с. 100].

Законодавство ряду країн, закріплюючи норму про розгляд судом другої інстанції справи в межах заявлених вимог, визначає конкретні випадки, коли можна відступити від вимог цієї норми.

Так, ЦПК Словацької Республіки в § 212 передбачає, наприклад, такі випадки розгляду справи в апеляційному порядку в повному обсязі незалежно від вимог апеляційної скарги:

- від розв'язання відносно оскарженого висновку залежить інший висновок, який апеляцією не зачіпався (наприклад, при регресному позові);
- скарга стосується таких загальних прав і обов'язків, що рішення повинно відноситись до всіх учасників процесу, які виступають на одному боці;
- згідно з законом необхідна певна форма вирішення взаємовідносин учасників [1, с. 101–102].

Цивільне процесуальне законодавство Бельгії відмовляється від реалізації в цивільному процесі правила “*tantum devolutum quantum appellatum*”. Стаття 1068 Судового Кодексу Бельгії встановлює прямо протилежне – будь-яка апеляція тягне за собою повний перегляд справи.

Правило “*tantum devolutum quantum appellatum*” знаходиться в безпосередньому зв'язку з правилом “*non reformatio in pejus*” (заборона повороту до гіршого) [1, с. 102–103].

Принцип заборони повороту до гіршого служить гарантією того, що у сторони, яка не згідна з ухваленим рішенням суду першої інстанції, не повинно бути побоювань в тому, що, оскарживши рішення до суду другої інстанції, вона погіршить своє становище. Як справедливо зазначали І. Юхо і С. Курильов, «це правило забезпечує стороні впевненість, що рішення ухвалене на її користь, не буде відмінено по її скарзі і таким чином гарантує на ділі право на подачу скарги» [6, с. 28].

Знаючи про існування цього правила, сторона не матиме психологічного бар'єру при здійсненні свого права на оскарження рішення, яке її не задовольняє.

Як зазначає А.Т. Боннер «свобода оскарження судової постанови не може бути повною без включення до цивільного процесуального законодавства норми, яка б забороняла внесення до цієї постанови змін, які погіршують становище особи, яка подала касаційну скаргу, при умові, що одночасно не були подані касаційні скарги іншими особами, які беруть участь у справі, або касаційний протест прокурора» [7, с. 75].

Певне погіршення становища сторони по її скарзі, може бути допущено, якщо між оскарженою та неоскарженою частинами рішення існує зв'язок,

за яким відміна однієї частини тягне необхідність відміни другої [8, с. 118].

Можна говорити про елементи формалізму, які є при усуненні апеляційним судом порушень. Але це «формалізм» з точки зору дії принципу об'єктивної істини і, як слідство з нього, принципу розгляду справи судом другої інстанції в повному обсязі незалежно від вимог скарги та осіб, які подали скаргу. З точки зору дії принципу диспозитивності йдеться про гарантоване право осіб, що беруть участь в справі, звернутись до суду другої інстанції за захистом прав і законних інтересів.

Є.В. Васьковський зазначав, що процесуальні права суду та його обов'язки полягають в тому, що суд не лише вправі вчинити певні дії при наявності зазначених в законі умов, але й зобов'язаний це зробити. Тобто невикористання судом наданих йому повноважень є порушенням, оскільки законодавець, наділяючи ними суд, імперативно приписує йому використовувати ці повноваження в повному обсязі. Це означає, що правова норма, яка дає апеляційному суду право вийти за межі доводів апеляційної скарги у разі неправильного застосування норм матеріального права чи порушення норм процесуального права, будучи нормою уповноваженого характеру, передбачає обов'язок суду повною мірою реалізувати ці повноваження при наявності підстав до того. Тому реалізація цих повноважень залежить не від суддівського розсуду, а від наявності обставин, які вимагають виходу за межі апеляційної скарги [9, с. 45].

У деяких випадках закон безпосередньо зобов'язує суд вийти за межі апеляційної скарги. Так, згідно зі статтею 310 ЦПК України незалежно від доводів апеляційної скарги рішення суду першої інстанції підлягає скасуванню в апеляційному порядку із закриттям провадження у справі або залишенням заяви без розгляду на підставах, визначених статтями 205 і 207 ЦПК України.

На підставі аналізу теоретичних та практичних аспектів щодо застосування положень про межі розгляду справи судом апеляційної інстанції ми дійшли таких висновків.

Норма статті 303 ЦПК України «межі розгляду справи апеляційним судом» потребує значних змін та удосконалення.

Оскільки цивільне процесуальне законодавство не визначає конкретних випадків застосування частини 3 статті 303 ЦПК України, як і не містить обов'язкових та факультативних підстав для скасування рішення, а лише покладається на так званий судовий розсуд (що найчастіше призводить до прийняття несправедливих рішень), ми, виходячи з аналізу практики застосування певних норм процесуального права, а особливо численних порушень цих норм у судах, пропонуємо свій перелік порушень норм процесуального права, які можуть слугувати підставою для скасування рішення суду. Зауважимо, що запропонований нами перелік не можна розглядати як вичерпний. Враховуючи викладене, ми пропонуємо частину 3 статті 303 ЦПК викласти в такій редакції: «Апеляційний суд не обмежений доводами апеляційної

скарги, якщо під час розгляду справи буде встановлено неправильне застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права (порушення таємниці нарадчої кімнати, необґрунтована відмова в задоволенні клопотання про відвід судді, про забезпечення позову, про витребування та забезпечення доказів, про направлення судових

доручень іншому суду, порушення правил щодо меж розгляду справи (частина 1 статті 11 цього Кодексу), строків подання доказів (стаття 131 цього Кодексу), порушення порядку визначення судді для розгляду справи, встановленого частиною третьою статті 11-1 цього Кодексу, тощо), які є обов'язковою підставою для скасування рішення».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Борисова Е.А. Апелляция в гражданском (арбитражном) процессе / Е.А. Борисова. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Городец, 2000. – 288 с.
2. Исаченко В.Л. Гражданский процесс. Практический комментарий на вторую книгу Устава гражданского судопроизводства / В.Л. Исаченко. – СПб., 1912. – 480 с.
3. Гусаров К.В. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядках / К.В. Гусарова. – Х., 2010. – 234 с.
4. Бородин М.М. Інститут апеляційного перегляду рішень у цивільних справах : сучасний стан, перспективи розвитку та вдосконалення / М.М. Бородин // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 5 (14). – С. 43–47.
5. Яцина В.Б. Межі апеляційного перегляду цивільних справ / В.Б. Яцина, Д.Д. Лупеник // Юридичний вісник України. – 2006. – № 15. – С. 6–10.
6. Юхо И. Гражданский процессуальный кодекс Польской Народной Республики / И. Юхо, С. Курьлев // Советская юстиция. – 1967. – № 1. – С. 25–32.
7. Боннер А.Т. Принцип диспозитивности советского гражданского процессуального права / А.Т. Боннер. – М., 1987. – 215 с.
8. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства : [монографія] / [В.В. Комаров, В.І. Тертишніков, В.В. Баранкова та ін.] ; за заг. ред. В.В. Комарова. – Х. : Харків юридичний, 2008. – 440 с.
9. Васьковский Е.В. Курс гражданского процесса / Е.В. Васьковский. – М., 1913. – 320 с.